

ВЛАДИМИР СВИНТИЛА
ИДЕЯТА ЗА РАВЕНСТВО СРЕД
БЪЛГАРИТЕ

chitanka.info

Настоящият текст е част от неиздадена книга на Владимир Свинтила, озаглавена „Социална психология на българите“. Става дума за запис на лекции, които той чете пред близки съмишленици, записани и подготвени за печат от Явор Ганчев. Това е изключително ценен текст с богата аргументация от социалната история на българите и точни изводи, незатъмнени от идеологически предразсъдъци. Читателите на „Литературен вестник“ ще преценят добре от каква важност би била една такава книга днес, когато за сетен път трябва да осмисляме проблематичната българска модернизация. Публикацията е в чест на 75-годишнината на Владимир Свинтила, която се навършва на 29 април т.г.

1.

Има една дълбоко вкоренена идея в българското съзнание, идеята, че всички сме равни. Това не е плод на Просвещението, на естественото право. Край тия неща България е отминала, те не са влезли в нейния живот и съзнание. Това е равенство, което не е равенството пред законите, а просто фактическото равенство между един индивид и друг, благодарение на това, че в края на краищата всички сме хора. Т.е. пак се стига до естественото право, но по един съвършено заобиколен път и на основата на една сентенция, не на основата на филозофеми. Тази народопсихологическа черта е с огромна важност и значение за съдбините на българския живот; това схващане е активно и днес.

На какво се дължи това? И когато кажем на какво се дължи, ние ще уплътним понятието и ще го разширим, и ще видим неговите консеквенции. Аз непрекъснато ще повтарям, че в България има извънредно много реликти от античността. Има едно психологическо утаяване на събития, които са станали в античността, запаметени са и са станали част от нашата психология — ще изброим отново само някои. По мнението на Жирмунски понятието за красота и право са наследени от късната античност, и това несъмнено е така. Калокагатията — красивото като нравствено добро, — е патетиката и на нашия Йовков. Също така от античността са наследени идеите за правда и истина. В античността идеята за правда и правосъдие е не толкова дълбоко обоснована, колкото е дълбоко вкоренена. Един от лозунгите на Юстиниановото право гласи така: „Да се стигне до правосъдие, ако ще светът да загине“. В българския живот, не само в литературата, а и доста разпространено сред хората, благодарение на четивата, които се превръщат в разказ, в легенда и така се фолклоризират, се запазва традицията на късноантичния роман. И това е показано много добре в сборника на Йордан Иванов „Старобългарски разкази“. (...)

Тази тясна връзка с античността е от такова значение — понеже това са устойчиви структури, те не позволяват техните съставки да отпаднат и да бъдат заменени с нови. От едно историческо възпоменание те се превръщат в нещо, което бих нарекъл динамичен консерватизъм. Динамичен, защото всяко поколение ги преосмисля, като се вживява в тях и ги преживява, като ги превръща в жива своя практика. Това е наследството на античния град.

Успоредно с това има едно второ наследство, това е славянската община. Това е тази жива селска общност, която владее земите си общо, не познава частна собственост. В какъв аспект тази община е била жива в България? Хаджийски имаше една теория за т.нар. неделени братя, той като адвокат е имал много такива случаи. Когато се наследи един имот от 40–50 дка, никога не се извършва съдебна делба. Наследниците обработват заедно, без да се скарат, без да се сбият. Неделените братя, това е перманентността на идеята за племенна собственост. В основата си тази форма е изразена класически в задругата. Задругарството в България не е изследвано. В краеведчески трудове много рядко се описва една задруга. Така е описана една задруга от Горна Баня, която към 1908 г. е била още жива. Аз съм преглеждал две преписки за деление на задруга. Едната преписка е от един процес, заведен в 1898 г. за делба на седем задругари, и приключва в 1928 г.

В Средновековието преобладавала ли е задругата? Никой не може да каже. В Кормчията и въобще в това бедно законодателство, което имаме, тя не се упоменава. Тя е фактическа институция, никога не е била осмисляна юридически. Тя е много ласкана от Хаджийски. Хаджийски, както мен, така и всички дълги години ни е държал в ръцете си. Аз съм писал един апотеоз за него. Сега това увлечение по Хаджийски го смятам направо за наивизъм. При него има една такава обрисовка на задругата — собствеността е в ръцете на старейшината, той разполага с нея в нейното използване. Примерно, вечерно време като се съберат на трапезата, той дава нареждане на някой от задругарите да изоре дадена нива и да я засее с царевица и т.н. Ако някой от задругарите отиде на гурбет, при завръщането си спечелените пари той дава на старейшината. За тая солидарност Хаджийски е събрал трогателни неща, например за Котел. Котел е вече град, но този морал е оказал своето влияние — един от общинските съветници

обикаля бедните и пита вдовицата Елена: „Колко брашно ти трябва за зимата?“ Тя отговаря: „Но аз не мога да платя.“ Той казва: „Аз не те питам имаш ли пари, а колко брашно ти трябва?“ И тогава тя казва: „Два чувала“. „Добре, ще ти докараме два чувала, а ти ще платиш, когато можеш.“ Съществувала ли е всеобщо една такава практика, това е една много съмнителна история. Аз познавам другата страна, негативната, на задругарския живот. В Панчарево в 1948 г. все още имаше една такава тлака — деветима братя с жените си. Те спяха в общо помещение, на майката само слагат на врата звънци нощем да не я пипат, иначе жените са общи. И кметът, комунист, ги застави с пистолет в ръка да се разделят, кой където иска да ходи, това съжителство да престане. „Селската мъка“, която беше една от формите на агитация на тесните социалисти, се състои в следното — петима братя в една стая с жените си на пет одъра и пред всеки одър по една люлка. Доколкото такъв начин на живот е съществувал, той е бил дълбок враг на първичната индивидуалност, която не може да се формира дори на нивото на селскостопанския примитивен труд. И там, разбира се, за недоволствата е имало един изход, това е разбойничеството. Към всичко това трябва да се прибавят определени форми на колективен живот, на колективен труд, на колективна помощ. Това са прословутите седенки. Но по-важни от седенките са тлаките. Тлаките, това са голяма група работници, които отдават труда си под наем, отиват да свършат дадена работа, да помогнат, обикновено по жътва. (...) Тлаката не е построена на родов принцип, но е построена на общински. Има си водач, който има турско наименование, който спазарява тлаката, получава заплащането след свършване на работата, разпределя го по един много достоен начин; той знае всеки какво е свършил и според това му плаща, това заплащане е безпрекословно. Ако един селянин се глави да извършва полска работа при друг от Петровден до Димитровден, то той няма право да напусне при положение, че господарят му го бие или не му плаща, защото е обвързан с религиозен обет. Там има и определен светец, който покровителства тези отношения. Тоя вид договор е религиозно санкциониран и ненарушим. Това е българският идеалитет, този патриархален български мир, за който много въздишаха в моето юношество. От друга страна, тези, които усещаха голямата му тежест, посрещаха с велико тържество „Гераците“, защото това е не само

повест за селския живот, това е манифест за края на този начин на живот. (...)

Така тази утопия на егалитаризма — едно общество на равни във всяко едно отношение — изглежда напълно възможна и удовлетворителна. Българската общност под османска власт (XV-XIX в.) е една общност без организирано общество, няма своя държава, значи тя представлява нещо съвършено спонтанно, не създадено по повелите на закона — регламентира се от самосъзнанието, а не от законови норми. И естествено поради тази причина тя е нещо много устойчиво, защото не почива на подчинение, а на свои решения. И вижте сега лъжата на българската историография — прощавайте, но това е единственият период на свобода, в който българският народ е живял, разполагал е наистина със себе си. Неговите еснафски организации — лонжиите, неговите църковни борби, дейността му в областта на църковната просвета, неговото книгопечатане и вестникарство — всичко е финансирано най-вече от самото население, няма държавна каса, няма данъци, т.е. липсва всеки елемент на принуда. И това състояние създава завинаги в българското население едни идеи на утопичност. Де факто това е една анархия, осъществена в пълния смисъл на думата. Вярно е, че е имало тегоби и данъци по отношение на империята, но те са връзки с нещо чуждо, което, като се удовлетвори, те оставя на мира. В останалото време човек живее и се радва на своята пълна автономия. Тази автономия крепи егалитарността, за която говорим. Това е светът на ръчния труд и всички могат да бъдат равни. Единият ковач или медникар ще бъде добър, по-известен, ще бъде знайно името му, но и другият не е на дъното на занаята, защото правилата на професионалното възпитание в класове са много строги и човек, влязъл в тая система, не може да не е добър занаятчия, добър майстор. Имайте предвид, че съветите на лонжиите много строго са контролирали — нечестни сделки са били направо невъзможни — и много тежко са санкционирали недобросъвестно извършена работа.

При тази система личностното развитие е безкрайно затруднено. Защото в една такава задушевна общност хората се познават много добре и психологически, и физиологически. Общуването е толкова пълно, че е невъзможно да се създаде дори тази минимална дистанция, която съществува между молекулите на материята. Примерно, в петък

банята е за мъже, всички мъже се познават помежду си физически. Всички жени също се познават физически. Тези физически качества и на мъжете, и на жените се обсъждат на пазара. Ще посоча за пример един разказ на Елин Пелин, за жената със златния косъм. Той е за потайностите на една жена, която на едно много интимно място имала златен косъм и Блаженият, увлечен от тази идея, се жени за нея. И още нещо, неудобно и неприятно, бих искал да кажа, но ние сме тръгнали да се занимаваме научно с тези неща — цяла София знаеше как е изглеждал фалосът на Вазов. Поетът Марангозов разказваше как бил с Вазов на баня: „Вазов излиза (от басейна), фалосът му не излиза.“ Тази гадна анекдотика е съдържание на обществения живот. И още отвратителни физиологически подробности — тъй като вършат всичко заедно, по пътя между селото и града, например, ще се изходят и по голяма нужда. И си наблюдават фекалиите. И знаят, че Иван е дебелосерко, а Драган е тънкосерко. Тези характеристики са основни на личността. И ако някой желае да бъде над това ниво, му се припомня, че той е тънкосерко или дебелосерко. Тоест личността обществено се оплюва, дори с непозволени средства.

В този аспект е много зловеща ролята на българския зевзеклък. Това са едни такива сатирични оръжия, спрямо които отделният човек е безсилен, когато бъдат приложени и групово. Съществува терминът омаскаряване. Съществува терминът гавра. Това става и литература. Вестник „Свирка“ е „вестник за публично огавряне“, това е подзаглавието му. Този фолклор, който по принцип спада към циничния фолклор, той е едно обществено оръжие по отношение на личността.

В Западното средновековие са известни подобни публични присъди, но над глупците. Това са празниците на глупците. Много обстойно са описани в първата глава на „Парижката Света Богородица“. В Западна Европа съществуват и законодателни разпоредби за опозоряване. Това е позорният стълб, на който е закачен между впрочем и нещастният автор на „Робинзон Крузо“. Но това е в рамките на един закон и е въз основа на една съдебна процедура. И това е наказание, което се налага главно за обществени кражби и злоупотребни с власт. Целта е да се възстанови доверието в институцията чрез опозоряването на този, който я е опетнил. В цялото Западно средновековие има много подобни празници, има

самоосмиване, но това се родее с големите площадни празници, с маскарадите, с една традиция, която тук липсва. Тук има само една система на гавра с индивидуалността, и то доста съзнателно приемана. Това опасно оръжие е в кръга на комедийната култура, затова често пъти изглежда незлобливо. Но който му е ял попарата, знае. Тая система най-накрая свърши в системата на комунистическото възпитание. Борбата срещу изявената личност се изразяваше в една не много ядовита, но много добре уцелена карикатура. Жертва на такава гавра стана Трифон Кунев, на такава гавра стана предмет Илия Бешков и много други хора. Така наречените хумористични вестници от едно време бяха едно много неприятно оръжие за налагане на тази „народна воля“. Това, за което говорим, датира от Възраждането — такива функции има вестник „Гайда“ на П. Р. Славейков. Той е бил четен и много популярен сред българския лумпениат в Цариград. Той не е оставил никакъв спомен в интелектуалните среди. И няма нищо общо с Ботевата сатира, която е по отношение на отделни лица и е безмилостна, и много добре рационално обоснована. Ботевите фейлетони са малко в духа на хуманизма, на борбата с глупостта. Но Ботев е едно изключение в цялата тази среда. Това колективно гонене на индивида — има термин „травля“ — не позволява нищо отвъд себе си.

Когато говорим за социални реликти от античността, трябва да споменем и най-важния остатък в българското село — античната клиентела. Клиентелата е също един проблем, който малко е изследван. Големите историци на Рим не са социолози. Все таки в прекрасния труд на Момзен „Римската провинция“ има по-обстойни материали. Става дума за човека от конническото съсловие, поземления аристократ, не традиционния, не сенатора, а този с положение на село, което представлява натрупване на изобилие от различни блага. Това изобилие се изразява в римската вила. Около него, около този земевладелец се струпват много дребни съществувания, които в един или друг случай разчитат на патрона за помощ. Тази клиентела е била голяма. Когато Цезар говори за Оргеторикс, споменава, че той бил довел на процеса целия си род, около 10 000 души и „своите длъжници, от които той имаше голям брой.“ Щом 10 000 души наброява родът му, то тези длъжници

(obaerati) са били много повече. Тълпата е била такава, че Оргеторикс е успял да се измъкне от съдебния процес, но после се самоубива.

Това нещо го има непрекъснато в българското село. Това не значи, както го рисуват българските историци, че този състоятелен човек е заробил цялото село. Имайте предвид, че при една първична структура такова заробване не е възможно, защото ще му теглят огъня и ще се свърши и с него, и с парите му, и с дълговете му, и с всичко. Тука става дума за следното: бедният отива при него, когато е в затруднение, той му дава две торби с брашно и от този момент бедният му е задължен, тъй като той му спасява децата от глад. Бедният не само му дължи брашното, а много повече, той му дължи благодарност, дължи му почит. Това го превръща от длъжник в клиент, защото той като клиент ще ходи вече на неговите деветини, на молитвите за мъртвите, на кръщението на децата и на внуците му. И тези хора, които са живели около местния големец, са документирани в антропонимите — Логофетов, Господинов, Агов, Ходжев, Банов, Боляров. Това не значи, че произхождат от боляри и от банове, както се опитват да го изтълкуват техните глупави внуци и правнуци, а това са прословутите „царски хора“. Ще намерим тази прослойка и в „Криворазбраната цивилизация“, и в краеведението. Войнигарите например, които отиват да служат при султана като помощни войски, по пътя си към Константинопол обират всеки, който им е етносно неприятен, правили са редовно еврейски погроми, особено в Одрин. Те са ненаказуеми, защото са „царски хора“. Тази идея, че това са хора на болярина, на феодала, на бана, това е идеята за клиента. Антропонимите ни свидетелстват за устойчивостта на тази институция. Ето една институция, която е късноантична и която се съхранява като перманентна черта на българския живот на село. Тази клиента впоследствие се групира и около турския феодал — Ходжев, Агаин, Моллов. Това са хора, слуги, клиенти на агата, които по този начин са черпили една социална сила.

Когато след Освобождението агите, моллите, ходжите ги няма, тяхното място се заема от селския ханджия или на по-високо ниво — от държавната администрация. Това не е стоково стопанство, това е стопанство на предметния обмен, където грънчарят докарва грънци от планината и срещу две стомни получава крина жито, там парите не са и необходими. Данъците все още не се събират в пари, а в натура.

Десятъкът не подозира съществуването на парите. И вижте колко е трайно това, наредите през войната и след войната от селяните, ами това са аваризите. Данъкът в натура се завръща. Когато говорим за перманентната архаика на българския народ, шега няма, това е така. Аз ще продължа, ангарията не е турска дума, а гръцка; институцията е гръцка, от късната античност минава във Византия и турците я взимат оттам. В 1920 г. Стамболийски я възстановява като Трудови войски. Т.е. от тези архаични модели общественото съзнание не може да се отдели, то дори не може да узнае тяхната същност, то не може да ги погледне отвън, да разбере тяхната историчност, за да разбере тяхната архаика.

Това е историческият и етнографският фон; етнографски, защото имаме намесата на славянската община, исторически, защото имаме присъствие на античността. Това е фонът, на който се създава идеята за човешкото равенство. И трябва да кажем, че при стопанската система, която съществува, това равенство не е илюзорно. Но тази програма, която е програма за социално равенство, се оказва по-дълбока — програма за човешко равенство, но тя е утопично-химерична. Реално, като политическа програма, има само един тип равенство и то е пред законите. Да се разшири тази идея върху други сфери от човешкото битие, това е оковане във вериги, това е нещо, което отива против антропогенезата, защото самото биологическо развитие на рода е към възникване на индивидуалност. Това не може да се отрече, този проблем е изследван и при тасманийците. В съвремеността ние знаем, че и най-примитивните народи, които живеят от събирачество, са имали представа за личностния тип и за издигнатия личностен тип, не само този, който се митологизира. В туй отношение българският живот познава само един тип признание — личен момък, лична мома. Това е едно признаване за присъствие на личностен тип само в младия възрастов клас. Т.е. ние тука имаме една удивително древна и мрачна структура, но тя създава веднъж завинаги у българина навика да живее в група. Всичко, което той първо прави, е да си осигури социалната група. Наблюдавайте хората и ще видите тяхното движение към цели, то е винаги намиране на дядовата ръкавичка: „Влез, макар че сме мнозина, но нали си ни роднина.“ Едно търсене на подобните и едно много сериозно установяване в собствена социална среда, и никога действие извън нея. Който я напусне, е изгубен.

2.

Една трансформация на тези архаични модели са прословутите сдружения. Ако отворите дневниците на Учредителното събрание, ще видите, че 1/3 от дебатите са върху проблема за сдруженията. Това не трябва да се смесва нито с политически партии, нито със синдикално движение, защото в 1880 синдикално движение няма. А по отношение на идеята на политическо организиране, в България в 1880 г. няма никакво понятие за политически живот. Целият български политически живот се е изчерпвал в едно противопоставяне на турците и друг политически живот не е бил мислим. В това противопоставяне са се обособили две групи, които в никакъв случай не могат да бъдат обозначени като партии. Имаме достатъчно сведения, че от страната на старите, въпреки кавгата с младите, са били осигурявани средства за революцията. Значи не е имало в никакъв вид едно дълбоко противоречие, те нямат помежду си отлика от партиен вид. Не се мисли синдикално движение, не се мисли партия, тогава какво се мисли? Каква е тази мания към сдружения? Това е реставриране на тлакмата, това е реставриране на клиентелата, това е даване на организационен вид на гражданското общество. Кое то пък е в пълно противоречие с идеите на гражданското общество, защото то е нещо, което ме оставя да работя, да мисля самостоятелно, което зачита пълната ми еманципация. А организацията в гражданското общество ми отнема еманципацията, защото аз почвам да се съобразявам с нещо, което се нарича политика на гражданското общество, което е друг тип на отрицание на гражданското общество. Личността е идеята на пълната спонтанност. Групата е идеята на човешкото подчинение.

Този тип сдружения бяха много помпозни, много ритуализирани, те до едно имаха химни: „Горе, горе знамената,/ долу алкохолът цар./ Ще да прием сал водата,/ тоз безценен, чуден дар.“ Не могат да вкарат един правилен стих, членуват водата. Това говори за нивото на цялото т.нар. движение. От тоя тип химни и маршове България кипеше. Всичко това се пееше тържествено и хоровете го разнасяха. За

нещастие, това е традицията на българската хорова песен. Ние нямаме немските, френските, италианските хорове. Един или друг имат в репертоара си българската народна песен, дълбоко подправена, жестоко парфюмирана, лишена от каквато и да било спонтанност. Достатъчно е пригаждането ѝ към белканто, тя има съвсем различен характер.

Но принадлежността към въздържателното, туристическото, читалищното, вегетарианското, есперантисткото движение гарантираше едно доста безопасно съществуване на своите членове, особено по отношение на маниерите на обществено обезпокояване на личността. При своето влизане в литературата аз не бях никой, защото не идвах от никоя група, няхах легитимация. Един пример за значението на тези обществени групи — излязоха мемоарите на Стефан Попов, този човек направо от поста директор на сп. „Млад турист“ постъпва във Външно министерство, а там се постъпва много мъчно, с конкурс, допускането до който е много трудно. Иван Богданов ми е разказвал, че до конкурс за аташе в Гърция с френски език и той, и негов приятел се явяват в канцеларията на МВНР да депозират заявленията си. Секретарят им задава следния въпрос: „А вашият татко да е бил в Генералния щаб по време на войната? — Не, не е бил. — А вашият татко случайно да е генерал? — Не, не е. — В такъв случай, оставете си заявленията, но те ще останат без последствия.“ Блокировката е пълна. Иван Богданов е син на индустриалец. Но Стефан Попов, чийто произход е много скромен, чрез Туристическото дружество има път директно към МВНР, където не може да постъпи синът на един индустриалец. Така че, тези сдружения съвсем не са безобидна работа.

Тая ситуация е сериозна, защото има много сериозна стопанска основа. Това е, ако щете, кооперативното движение. То е едно движение точно на този кръг изравнили се лично хора, познаващи се физиологически, които не притежават никаква индивидуална тайна по отношение на другия и които в този тип кооперации участват с простия труд и с никаква квалификация. Това е повсеместно разпространено и в края на краищата решава съдбата на българския народ. В духа на тази мисловност е и цялата държавна политика. Примерно, не се развива земеделието, доходите на селяните са нищожни, от 200 кг. за декар той не може да забогатее. Когато през

1928 г. правителството вижда, че българското зърно е 4 или 5 пъти по-скъпо от това на световния пазар, то създава една организация „Храноизнос“, която не е изнесла и 1 тон жито, никога не се занимавала с износ, това е също една лъжа. Нейната цел е следната: взима се в ръцете на държавата търговията с хляб. „Храноизнос“ изкупува житото и го продава на хлебопроизводителите. Тя го купува на една сравнително висока цена, за да даде възможност на селяните да произвеждат малко и скъпо. Хлябът в България в 30-те години струва 2.5–3 пъти по-скъпо, отколкото в Германия или Франция. Създават се едни високи цени за хляб за градското население, като докладът на министъра Христов, който създава тази история, гласи, че градското население ще приеме тази цена, то няма къде да ходи и това ще спаси селото. И се създава уравнителен фонд, от парите, които постъпват при хлебопроизводителите в градовете, се заделят суми за допълнително дотиране на селото. След 1944 г. — една традиционно земеделска страна като нашата живее благодарение на италианската фуражна пшеница, която доведе до добиви от около 400 кг. от декар. Но италианците добиват един тон от декар. Каква е работата? Това семе изисква определена агротехника, да се сее на определена дълбочина, при определена топлина на пръстта, при определена влажност, в строго определени дни. Изисква определено предварително торене. Нито едно от тези агротехнически предписания не се изпълнява от българска страна. И не може да се изпълни, защото българското ТКЗС почива на принципа на простия труд. Но България е заплашена от липса на млечни продукти още преди 1944 г. Тогава овцевъдството още не е унищожено, така че проблемът за сиренето е що-годе решен, но не е решен проблемът за млякото, кравето масло. При тия ниски добиви не може да се създаде кравеферма. Тя иска т.нар. сочни фуражи, декари със зеле само за кравите. Трябва да има кладенци с питейна вода за обилно поене на добитъка, за оросяване на тревни площи, за високи добиви на детелина и на други сочни растения, млекодайни. И се създава цяла една „теория на еднокравето стопанство“, която се преподава в Икономическия институт. Тя се състои в следното: че селянинът не може да гледа отделно крава, но той трябва да има мляко, добре, значи ще употребим кравата и за оран, ще впрегнем една крава и един вол. Тази крава няма да дава 25–30 л, тя ще дава малко, 4–5 л, колкото една санска коза. Но все таки, тя ще дава

мяко. Това е теорията на еднокравето стопанство, която е една сериозна основа за запазване на маразъма в българското селско стопанство. Да се запази маразъмът е една държавна политика.

Но полека-лека се възлагат на „Храноизнос“ осем монопола и на БЗК Банк към осемдесет. На БЗК Банк е даден монополът върху ориза, върху захарта, върху фасула. Безбройните разпоредби за създаването на тези монополи не са били никога публикувани от икономисти и изучавани от тях. Няма нито една публикация върху историята на българските държавни монополи и какво означават те. Тези български държавни монополи препречват пътя на всякакво предприемачество, на всяка конкуренция, на всяка свободна търговия и индустрия, защото нещата стигат дотам: за да отвориш индустриално предприятие, трябва да получиш периметър. Примерно, разрешава ти се на 50 километра от Първомай да направиш тъкачна фабрика и материалите, които ще получаваш, ти можеш да изкупуваш от определен район — има райониране. Дейността на стопанските камари е тази — разпределят клиринга, износа. Т.е. ако има капитализъм, той е абсолютно контролиран. Така наречената кооперация „Напред“ на социалдемократите имаше шейсет на сто от вътрешната търговия с хранителни продукти.

Тъй като независимо от всичко, независимо от тази държавна политика, отделни дейци успяват да пробият, не да забогатеят, но да подадат глава над нищото, тогава т.нар. капиталистическа българска държава си служи с оклеветяването на дребните търговци, както и сега, че те са спекуланти. Непрекъснато се говори за спекула. Въпреки че цената е проблем на договор и никое трето лице не може да се меси в договарянето. Това е облигационното право. В една такава ситуация имаме трудно формиране на личностен тип в стопанските среди. Примерно, ако до войните все таки преобладаваща фигура е бил заможният стопанин, едрият селянин с повече земя, то поради общото бедствено положение, което се дължи пак на колективното незнание, на колективната глупост, на ниската производителност поради това на българския труд, този класически заможен селянин е затруднен. Неговият път се оказва пак пътят на интелектуализацията: той, или трябва да възприеме един нов тип на развитие, или трябва да умре. Този тип при него е създаването на интензивни култури. В 30-те години стана въвеждането на техническите култури от типа на соята,

синапа, слънчогледа, сусама, маковото семе. Това бяха кампании, предприети от отделни фирми, и то с външно участие. Защото тези продукти бяха необходими на промишлеността в Централна Европа — Италия, Австрия, Германия, Унгария. Това е, което комунистите много мразеха, заради което казваха, че България била превърната в придатък на германската промишленост. Положението беше такова: изведнъж един селянин с 20–30 дка става богат човек. Той нито експлоатира някого, нито има наемна ръка, работи сам, а е богат. Но този селянин, който чрез интензивните култури вече става един модерен производител и заможен човек и основа на новата стопанска дейност в страната, той е оплут и обруган обществено като кулак. Трябва да ви кажа, че в концлагера, където бях, комунистите най открито (само там!) заявяваха за своите намерения — нагледната агитация от концлагерите днес би била безкрайно интересна. Тя беше насочена така: кулакът е не селянинът, който има много земя, кулакът не е този, който използва наемен труд, а този, който отглежда технически култури. Това е борба срещу самата прогресистка тематика, в името на която това комунистическо движение е възникнало. Нашите стаи бяха пълни с плакати, че примерно в България около 300 души лекари и инженери са изкарвали един доход, който е бил равен на дохода на собственика на заводите Чилов, значи класовият враг са те. Борбата срещу изявената личност, това е епопеята на славянството след Втората Световна война. Например, у нас направо избиха генетиците. Благодарение на липсата на генетици в България дегенерира цялото овощарство. Сравнете ябълките, които идват отвън, от Македония или Гърция, с българските. Нашата помология е създадена в дворното стопанство, тя е работа на личностния тип, на интимния човек. Когато той бе потопен в поредната вълна — защото комунизмът е такава вълна, преди него има оранжевогвардейци и какви ли още не — той загина. Цялото това обругаване на интелектуализирания тип, на новия тип индивидуалност, което стига тия форми при комунизма, то е подготвено и реално е съществувало в българския обществен живот като една тенденция, то не е измислено от комунистите. То е възприето от тях в тяхната адулация към т.нар. народностно начало. Това е една тенденция вътре в самия български обществен живот и психика, която много успешно беше овладяна от комунизма и направлявана.

Този тип, вече в самия народ, на новия производител, на новия стопански деятел, той беше неприятен и всеобщо обругаван. От кого беше представен той? Примерно център на стопанския живот в България станаха не селата и не градовете, а т.нар. гари: гара Каспичан, гара Павликени не са градове, не са признати за градове и нямат такъв характер, но там е най-изгодно да се устрои едно предприятие, примерно мелница или дъскорезница. Тя има 2–3 или най-много 5 души работници, там се докарват трупите или житото, стоварва се на гарата, на 50 м. от предприятието. Значи няма транспорт, житото се мели или трупите се бичат. Собственикът на таква предприятие беше всеобщо обругаван главно от даскалите, от учителската среда — ето го капиталистът! Това е обикновено някакъв селянин, прихванал оттук-оттам някаква пара, може да е продал някакъв парцел, взел е пари от някаква кооперативна банка, започнал е това предприятие. Те бяха облечени по определен начин: не носеха вече селските потури, но не носеха и граждански дрехи. Бяха облечени с панталони от шаяк и зимно време с полушубка, а лятно време с цял шаечен костюм. Това е радетелят на новото българско стопанство и масовият деятел на българския капитал. Тези хора са маркирани — не и описани, единствено маркирани — в творчеството на Коста Константинов, оттам може да се долови, че са съществували. При съществуването на многобройни държавни и кооперативни монополи фактически на частните предприемачи оставаше много тесен парцел. Те можеха да се занимават с дъскорезници и мелници. Към дъскорезниците и мелниците, за да използват излишната топлина, те създадоха малки градски бани, където можеш да отидеш да се окъпеш. Това им беше допълнителната печалба. Третата група, която почна по-добре да се образува и да работи, това бяха маслодайните за растителни масла, с неголяма продукция. Над това ниво, второто голямо ниво бяха тютюневите складове. В тия складове ставаше едно сортиране на тютюна, нищо повече. В тютюневите складове можеха да работят всички — и жени, и деца, защото трудът не представлява никакво усилие, сортирането на листа. По-висшият ешелон вече бяха собствениците на тютюневи фабрики. Тези фабрики бяха обаче многобройни. В 30-те години имаше цигари, производство може би на петдесетина фабрики и голяма част от тях бяха обединени в един

картел, защото е ясно, че не можеха да устоят на държавните данъци, на акцизите и т.н.

Ето го в реалната му структура българският стопански живот през епохата. Всеки е възпрян. Погледнете го и сега: всеки стопански деятел среща невероятни затруднения от какъвто искате характер. В името на вечната българска навиковост, на народното добруване или по-точно, на безпечното живеене на паразитната бюрокрация, която е вече, тъй да се каже, лоното на българския народностен живот. Можете да видите как всичко в нашия живот е извратено. Към цялата тази система, тази структура, непробиваема за индивидуалността, почнаха да се отварят едни малки прозорчета: внезапно се оказа, че българското овощарство, поради развитието на световния транспорт, почна вече да получава клиента в по-далечни страни. Страната, която първа почна да внася големи количества български ягоди, беше Полша. След това Виена. Техниката на обработването и изнасянето на тези ягоди беше доста примитивна, тая технология е описана и в мемоарите на царица Йоана: бурета с вода, в която се слагат ягодите, за да стигнат все пак в някакво здраво състояние, иначе ще се смачкат. Аз съм разпитал създателя на този износ, имам и запис — това е едно чудо на индивидуални усилия, преодоляване на пречки от най-различен характер, като се почне от това, че Български държавни железници нямат вагони, които да предоставят на тези износители. Тогава чрез лични връзки те уреждат френските и белгийските железници да дадат под наем вагони на БДЖ, та по тоя начин нашите износители на плодове да си осигурят вагони. Когато вече се разпространи хладилната техника, прочутият Тевекелиев замразяваше плодове и ги изнасяше в замразено състояние. Т.е. това са крайните форми, в които индивидуалността можеше да се прояви в живота. Друго, което беше един пробив в тази навиковост, е строежът на т.нар. кооперации, многоетажни жилищни домове, където една група архитекти (пак заели пари от банките) успяха да създадат едно ново съсловие от предприемачи, чиито възможности и печалби тогава бяха силно преувеличавани. Друга група, която можа да пробие, това са съдържателите на кинотеатри — строители или наематели на кинотеатри. И заедно с тях традиционната българска група от съдържатели на питейни заведения, на ресторанти. Никаква

възможност например за търговия с коприна, с, да кажем, сусам, рицин — всичко е в ръцете на кооперативни или държавни монополи.

Тези монополи са същинската организация на тази псевдонародност, за която говорим. В синтеза си с администрацията тя образува в себе си цялата видимост на общественост. По същество общественост тя не е! Но има и видимостта, и функциите на обществеността. Това псевдообщество не поражда нищо. Конституират се форми на колективно живеене, всички от архаичен тип, но които са обезпечени стопански и които, от друга страна, като че имат хуманен вид, едва ли не комунистичен, защото спасяват дребните съществувания от глад, от унищожение, от катаклизми. Дават една сигурност в живота на социалността. Един човек, който няма елементарното разширено възпроизводство на село, той си знае — като си свие нуждите, той си ги посреща. Нуждите са нещо духовно, те са нещо психологическо. Но вечното българско спасение, вечното оцеляване е в орязването на всички духовни нужди. И в името на оцеляването не само можеш, но си и длъжен да ги орежеш. Оттук нататък ти и ще се наядеш, и ще се напиш. И ще имаш възможност и да се напиеш. Това скотство не може да бъде основа за никаква култура.

При цялата тази смяна, която става и не може да не стане — това е световна тенденция, световният пазар решава нещата, той осъжда на смърт всъщност, той е единственият регулатор, който съществува — всички тия смешни български истории отиват на майната си. Но сега ние живеем в пълното разпадане на тези институции и свързаните с тях нрави. Този период не може да няма катастрофичен характер. Защото независимо от това, че се унищожават неща безкрайно негативно, все пак се унищожават неща обществено. То е било негативно, но все пак е свързвало много хора. Нова институция, която да обвързва хората едни с други, не съществува. Това е тайната на БКП, на БСП, на тяхното спояване, на тяхната организация. Това са последните ариергардни боеве на един такъв анахроничен егалитаризъм. На този егалитаризъм, разбира се, са пети песни и химни, той е украсяван с цветя, с пера. Стана ясно, че той създава бедни стопански структури. И вижте сега обратното на марксизма: всички стопански структури са плод на един манталитет. А не манталитетът е плод на структурите. Манталитетът ги създава.

Всички тези стопански структури не могат да не бъдат разрушени. Но други структури в България няма. Те получиха един идеологически израз: бяха социализирани. Всички тия медузи. Комунизмът в България завари от цар Борис III цялата система, включително със чиновниците, с конформистите и пр. Сега се образува едно велико затруднение пред българина: той трябва да приеме личността си, личностния си вид. Той трябва да приеме собствените си възможности.

3.

Така се изгражда вече една строго завършена система. Но тази система не може стопански да еволюира. Тя несъмнено търпи през Възраждането едно голямо развитие, то се състои в разширено възпроизводство, в завземането на нови пазари, в намеса вече на световния пазар: от Лайпциг и Виена до Измир и Кайро, а също и в Делхи и в далечната Адис Абеба, да не говорим за Багдад и Иран, това е една голяма дифузия. Но тая намеса в туй, което днес бихме нарекли световна търговия, е и привилегия, и задължение. Защото там трябва да участвуваш на нивото на неумолимата конкуренция. Точно това българският продукт не е могъл да направи никога. Стигаме до един абсурд, който никой историк на нашето стопанство не се е опитал да обясни: не се подобрява качеството на продукта. Примерно абите и шаяците от 1820 г. са същите и в 1880, и в 1900 г. Известно е (това го има и у Христо Гандев), че българските продукти почват да си пробиват път поради най-ниската си цена. И се стига до парадокса, че при все още съществуващото робство в Щатите, в Гвиана, в Западна Африка и Латинска Америка големите робовладелци купуват българските аби като най-евтини, за да обличат робите си. Известно е, че в 1854 г., когато тука нахлуват извънредно много европейци — това е една коалиция от 12 държави — всички те са потребители на българските стоки. Но как: купуват примерно българските терлици и ги слагат върху ботушите си, за да не се хлъзгат по цариградските улици, за кално време, когато трябва да пестят своето добро облекло. И същата продукция в голямо количество България предлага на Суецкия канал, където работят около 40,000 европейски работници и всички те са снабдявани с български стоки. Но не се въвеждат дори кангарните платове, които също така не са качествени, да не говорим за по-висш тип. Това положение се запазва след Освобождението. Стига се дотам, че понеже тази продукция не може да се пласира, тъй като не е качествена, Петко Каравелов създава закон, според който българският чиновник, щом е на държавна работа, се облича с българска материя.

Този, който си шие костюма от европейска материя, се уволнява директно и такива уволнения е имало не малко. Самият Петко Каравелов е ходел с костюм с европейска кройка от български шаяк. Това е и държавна политика — замразяване на качеството. Т.е. в цялата общност не се извършва никакъв пробив към едно ново качество. Това не е стопански проблем, а народопсихологически. Защото няма никакви запрети да бъдат внесени макар и употребявани тъкачни станове, за да се почне една модерна текстилна продукция. Това нещо в България става само след Първата световна война, когато се създава текстилната промишленост в Сливен.

За какво собствено сочи това неразвитие? Само едно: отсъствието на модерен личностен тип или в последна сметка, отсъствието на личност. Войната срещу личността е обезпечена. И стопанските, и т.нар. културно-просветни организации, като се почне с туризма и се свърши с въздържателните дружества, това са крепостите на уеднаквиения човек. Няма да кажа, че това е еднолинейният човек на Маркузе, това е една друга, модерна глава. Но това е човекът, който е приел, че излизането над определено ниво е престъпление.

Тази ситуация естествено се изразява, както вече казахме, в отсъствието на реализирани индивиди в различните сфери на живота. В съвременността има една теория в политическата икономия — за създаване на големи стойности в късо време. Примерно един Пабло Пикасо за един следобед създава една картина, която струва 40,000 долара, реално, той винаги може да я продаде и най-често я продава. Тези пари влизат не в неговия джоб, те влизат във Франция, защото представляват един трансфер на долари от Америка или от Англия. Той може да ги похарчи във Франция или извън Франция, но те вече са част от френския БВП. Голямото модерно богатство идва от патентите и авторското право. Тези работи в българския живот липсват. Ние имаме техника, но нека не се заблуждаваме. Когато стана в 1947 г. национализацията, бяха изготвени каталози на национализираните машини се разбра, че има само една модерна фабрика: „Фортуна“, с машини от 30-те години. Всичко останало е с машини от 1905 г. и по-рано. В голямата печатница на в-к „Труд“ аз самият съм видял 3–4 наборни машини с дата 1870 г. Нашата техника е псевдотехника. Разработките на нашите мини са на ниво 1905 г. и в настоящия момент. Работил съм в мина, по силата на обстоятелствата, като лагерист, знам

добре минното дело. Например нашите влакови мотриси в 60-те г. някъде бяха подменени с дизелови, защото всички локомотиви бяха минали с 25 години средно пределната гаранция. Но средният режим на един дизелов локомотив е 160 км/ч. Ние нямаме релсов път в страната за 160 км/ч. Значи тези машини работят на един нисък режим, 60–70 км/ч, който в програмата на машината е предвиден само за почване на движението и за спиране на гара. Той не е режим за постоянна употреба и става така, че машината работи с едно недопустимо напрежение и се износва в едно много късо време. Така че, дори присъствието на дизелови мотриси, с които изглежда че е влязла модерността в България, е илюзия. Когато през 80-те години правеха дискови запаметяващи устройства, с които много се хвалеха, те се произвеждаха в ДЗУ Стара Загора, а летището, от което се натоварваха за износ, бе в Казанлък. От Стара Загора до Казанлък пътят беше от павата. В това движение тези устройства напълно се разстройваха и от износ се връщаха като негодни, за вторични суровини. Цивилизация, техническа култура не се прави по островитянски път. Това са и смешните истории за руската техническа култура, понеже имали военна техника. Той на война като прекара компютъра през вибрация, и от него нищо не остава. Цивилизацията е само система. Ето това нещо в българския живот не може да стане, не е възможно да се повдигне стандартът. За да се повдигне стандартът, трябва да има не дизелови машини, а трябва да се поправят профилите на жп линиите. Това не е стопански възможно за България. Вижте огромните усилия в постройките на магистралите. Дори магистралата „Хемус“, която беше финансирана от Русия, защото целта ѝ е прекарване на руски войски от Варна до София за 4 часа, тя е стратегическа, дори нея не можаха да направят. Нашите планински терени са трудни, това е безспорно, но има и друго — в такава обстановка не се действа по този начин. А за да се действа наистина на съвременен ниво, за това са необходими подготвени хора. А българската маса води борба против всеки, който иска да се подготви. Тя не е индиферентна. Както овчаря с тоягата, който дебне лалугера, най-бързото животно — тоя овчарски навик е пренесен и в гражданския строй, тук няма какво да си правим илюзии.

И тъй, България залага на простия продукт, вместо на интелектуалния. И залага на простия продукт, защото е годна за него,

защото е отрекла високата субектност и следователно е отрекла високия продукт. При това върху същата тази общност се извършва един натиск от международен характер — стопански, икономически, културен. Защото цялата тази ситуация има за рамка последиците от века на просветителството. Векът на просветителството, както и да го съдим, има едно несъмнено достойнство — разпространението на научните знания, което никой преди това не е правил. Ясно е, че за просветителството това разпространение на научните знания е форма на борба срещу Църквата. Независимо от всичко, това е едно разпространение на обективни данни. Един директен приемник на просветителството в това отношение е позитивизмът, който в своята пропаганда вкарва науката в училищата и университетите, прави я методика, система, прави я мироглед. Но едното и другото представляват, независимо от всичко, форми на интелектуализация на живота. Този български динамически консерватизъм е поместен парадоксално в един друг, динамично прогресистки устроен свят, в който вече нищо не е вечно, по-точно не е трайно, по-точно всичко се трансформира. Изменят се понятия, разбирания, философски мирогледи, разбиват се най-стабилни, траяли хилядолетия, представи.

Отражението на това буреносно развитие в Европа у нас се изразява главно в това: възниква една нова иконописна школа, която е рационална. Умират селските ателиета, умират примитивите. И второ: от домашната архитектура най-сетне се прави изкуство. Това е декоративната архитектура с нейните колонки, сводчета, извивки, с въображаемите (абстрактни) пейзажи и с цялата китност на дома. Това са двете главни зони. Трета зона е подобряването на градоустройството, урбанистиката, която е от ориенталски (персийско-арабски) тип. Подобряването е по отношение на канализацията, водоснабдяването. Примерно в Ловеч през лятото на обществени места слагат бъчонки с вода и с лед, който мине, да пие вода, и то студена. Има подобрене на условията на живот, култивиране на нравите. Това е главното, което нахлува. И разбира се, алафрангите, облеклото. И в отделни случаи в разни занаяти, примерно в резбарството навлиза стилът ампир, и то в определен тип резбарство — тревненското. На този фон как ще устои така организираната общност с нейния традиционализъм и консерватизъм, с нейната вече упорито култивирана омраза към индивидуалността. В индивидуалността вече

започват да виждат врага си. И ако първоначално селските учители са били възприемани едва ли не като светци, спасители, като народни водители, сега вече полека лека ги схващат като технически лица без особено значение и дори с определена ненавист. От 50-те и 60-те години на миналия век започва даскалското страдание — недохранването на учителя, мизерията му, незачитането му и т.н.

В тази нова ситуация има вече една обществена нужда да се създадат кадри, слоеве, които да се справят с новата проблематика. България трябва да има вече специалисти, както ще се нарекат покъсно, които да се произнесат по един или друг проблем или да овладеят една или друга техника. Тая работа това общество не може да извърши теоретично, защото то има нисък интелектуален уровень и може да я извърши само практично, както е било през Средновековието. Отиваш при майстора, който ти казва: „това дърво е такова, това желязо — онакова, дървото се реже тъй, желязото се кове така и така...“

Когато вече настъпват новите времена, класическата общност, за която говорим, си създава сама интелигенция, това е полуинтелигенцията. Започва едно масово производство на кадри, вече започва да играе роля дипломата. Тези кадри получават обществен сертификат за определени качества, без да се знае дали ги имат. Полуинтелигенцията не се състои от хора без образование, а от хора с образование. Това е улеснено много от модерното раздробяване на специалности. Примерно администрацията се разделя на раздел сгради, водопроводи, канализация, смет и т.н. В цялото това разпределение функциите на отделния чиновник са изключително функции на регистрация на елементарни факти. Който води регистрите за движението на населението, отбелязва раждането, смъртта и т.н; това са 7–8 интелектуални операции. И това позволява да се съхрани илюзията за всесилено на първичния човек. И тука вече адаптацията на българина към новите условия се счита пословична.

С определена упоритост се остава в рамките на определено техническо ниво и само вътре в него са допустими изменения и развитие, разбира се, вече по имитация на европейските механизми. Ето до каква степен се отива в туй отношение: бях в едно село на Черни Осъм, Орешак, и гледам на едно място — бичкиджийница, един трион реже автоматично една дъска на две. Понеже наоколо всичко е

запазено — тепавици, валявици и пр. стари съоръжения, казвам на майстора: „Е, все пак тук с електричеството е друго.“ Той вика: „Електричество ли? Ела да ти покажа.“ И като слизаме в подземие, виждам саморъчно направена турбина, на която майсторът се е подписал: 1917 г., Петър Иванов, Габрово. В Благоевград намерих един ковач, който като се счупил колянвият вал на един форд, казал: аз ще го изкова, и го изковал. Видях и форда, и колянвия вал. Пуснат е около 1950 г., и като бях там около 60-та, още работеше. След това ходих в София в жп завода, да видя как правят колянви валове — правят ги с парни чукове и с изчисления. Т.е. целият този заварен технически материал е можел да бъде изведен на още една и още една степен, едва ли не в конкуренция със съвременността. Но това има своята граница. Нашите агрономи през 30-те години са успели скромно да увеличат производството на жито от 120 на 250 кг., сега прочетох, че тази година добивите ще бъдат около 270. Значи, представете си, че за последните 50 г. прогресът е 20 кг/дка. Със заявлението, че 2 млн дка са поливни площи. Това е модел на изключително затруднено развитие.

За да бъде запазено неразвитието като начин на живот въпреки модерните тенденции, то бива представено като „традиция“. Това е една традиция, която не е изяснена, не е анализирана и която главно се явява като навиковост. Просто един социален навик. Тази навикова среда, псевдо-традиционна, тя в ония години има и съзнанието за това, че навикът е основното при нея. И не търси други обяснения. Специално след Балканската и след Първата световна война този навик е обществен, той тържествува, за него се правят декларации навсякъде и във всичко. Върху навиките, тъй като тази навиковост е станала принцип на живот, много се говореше и се разсъждаваше, разбира се, не в рационален и в културен аспект. От човека в тази епоха се изискваше изключително, ако не и единствено, да си създаде здрави навици. Индивидът беше ценен главно по това, какви навици има. В училищата и навсякъде се проповядваха навици и из гимназиите летеше едно вихрено слово: „навикът е втора природа“. Трябва да кажа, че в това виждане навикът не само беше втора природа, а целта на тази втора природа беше да измести първата. Направо тази втора, навикова природа беше в жестока война с естествено възникващия социален човек.

Тази навиковост имаше много дълбоки сетнини във всички области на живота. Тя продължава и днес, макар по-воалирано, да действа. Неразвитието като част от навика в тази система се изразява в това (ще се обърнем пак към просветната система като най-показателна): в 30-те и 40-те години, дори и в 50-те, в българските училища в часовете по география се даваше едно описание на Африка такава, каквато е била към 1830–1840 г. В българските географски учебници все още имаше разкази за това, как в Южна Африка жената на един пастор вечерта, като иска да въведе децата в спалнята, намира две огромни отровни змии в леглата. Когато след 1956 г. беше вече възможно да дойде и някаква картинна информация отвън, в България бяха удивени от голямото развитие на модерната архитектура в Африка. В географските уроци за Европа: все още се разказваше за прохода Сен Бернар, как санбернарските кучета с бъчонки ром на врата скитат по заснежения сенбернарски проход и спасяват умиращите от замръзване като им предоставят ром за пиене. По това време под Алпите вече са прокарани тунели, по които при тогавашните възможности колите се движат със 110–120 км/ч. Все още беше много актуална картината на Америка, тъй както е нарисувана от Майн Рид и дори 30-те години беше периодът на най-голямото разпространение на Майн Рид в България, тогава се извършиха и най-големите му преводи и някъде след Втората световна война с удивление се разбра, че по Мисисипи не пътуват вече с такива стари параходи с парни котли и че няма скитащи индианци. Това неразвитие го имаше и във физиката. До 1950 г. в българските училища се преподаваше неразложимият атом, даже след Хирошима и Нагазаки.

Тази навиковост беше ужасна в гражданския живот. Примерно не разбираха, защо трябва да има нови, модерни локомотиви, с по-голяма теглова мощ и с по-голяма скорост. Смятаха това, както се изразяваха тогава, за „изгъзица“ на буржоазията, която непрекъснато се чуди какво да прави. С много голямо удивление се посрещаше фактът, че самолетите всяка година увеличаваха средно със 100 км/ч скоростта си и от друга страна увеличаваха подемната си възможност годишно със стотина килограма. Тази навиковост се изразяваше и в един особен манталитет: че видите ли, фактически развитието е постигнало своите цели, това е вече една осъществена цивилизация и няма какво да се прави отвъд това, което е станало. Това се считаше като нереално и

непотребно. Това е един свят, който вече е възприел принципите на модерния живот, асимилирал ги е, реализирал ги е материално в собственото си битие: ето ви училища, ето ви болници, ето ви фармация. Отвъд тази преграда няма какво повече да се търси.

Около този манталитет, който е много сериозна пречка в българския обществен живот, не са ставали разговори и той не е бил подлаган на критика. В епохата съществуваше една голяма аудитория в т.нар. читалища, които вече нямаха нищо общо с възрожденската институция. След Първата световна война те са вече място за политическите организации, за тяхното прикрито съществуване и чисто политически борби. Пред тази огромна по същество аудитория шестуваха т.нар. сказчици, които изнасяха някакъв вид беседи с просветен характер. В тези сказчици имаше непрекъснато една много актуална тема, примерно в такива сказки се разглеждаха проблеми като книгата на Шпенглер „Залезът на запада“ или Айнщайн, „Теория на относителността“. Или каквото и да било, което има някакви признаци за модерност. Големият проблем е, че в тези сказки най-безотговорно се нападаха и оплюваха всички модерни тенденции, като в българина се лелееше идеята за пълната и вечната победа на традиционното, не само в областта на изкуството, а в областта на живота, на бита. Удобното на тези т.нар. сказки беше следното: те никога не се документираха, не се излагаха писмено. За тях в съвременността буквално няма и следи, освен промъкнали се във вестниците случайни съобщения, че д-р Асен Златаров е нападнал книгата на Шпенглер в Стара Загора в една бурна сказка и я е опровергал. Или че Димитър Михалчев е поставил под съмнение теорията на относителността... Тази псевдо-традиционна общност има самомнение, че е успяла да постигне границите на културата, на историческото ставане; една част от т.нар. интелигенция имаше задача да ласкае това убеждение. В тези т.нар. лекции, беседи, обезателно и непременно се ласкаеше слушателят, като се заявяваше, че народът знае най-добре, че той е, който ще реши, че Западът глупее...

Това е едно особено извращение, което по принцип измества навън от българския живот оста на истината, била тя за социалния живот, била за науката — физиката, географията, била за юридическите институции, била за най-обикновени материални истини. Това е време, в което в никакъв случай не може да се допусне,

че българското общество има някаква представа примерно за Съединените щати, за тяхното политическо устройство и стопанско развитие и възможности. Извън никакви крещящи информации за стопанската криза 28–32 г., прословутата депресия, в най-гротескните аспекти — нищо друго не е проникнало. Не може да се каже, че в която и да било област на живота, най-малко от всичко на стопанската, това псевдо-традиционно общество е било информирано за нещо. Това е една от най-мрачните последици от превъзможването в България на индивидуалността. Това тържество, тоя шабаш на тая псевдо-социална група, борбата ѝ въобще срещу интелектуалното начало, борбата ѝ срещу интелектуализацията на българския живот довежда до едно всеобщо неведение по отношение на всичко.

В България никога не е бил ясен примерно проблемът с Рейнската област и с Бавария. Ако се прегледа целият печат от епохата, това не може да не се види. Какъв е проблемът с Рейнската област? Франция я окупира, защото не получава от Германия репарации. С окупацията се предизвиква страшният срив — 7 милиона безработни. Кризата в Германия в българското съзнание никога не е била свързвана с окупацията на Рейнската област. Това са много интересни проблеми, защото в обществения ум се извършват едни такива избирания на теми и на връзки, които позволяват лансирането на най-невероятни теми и становища. Т.е. в областта на информацията поради тоя манталитет е вече възможен всеки хаос. И са възможни всички превратни изложения примерно на политическото състояние.

В Бавария избухва комунистическа революция, там образуват съветска република. Тази революция е бита не от баварските въоръжени сили, а от централните немски въоръжени сили, защото Бавария има особен статут, тя е самостоятелна към Германия. В Бавария се образува, както в Ренания, силно сепаратистко движение. Там самото правителство, армейските части, са за скъсване с Германия. Сега, какъв е прословутият т.нар. пуч на Адолф Хитлер? Има една декларация на баварското правителство за пълно откъсване на Бавария от Германия. На следващия ден националсоциалистите правят протестна демонстрация против откъсването, мирна, разрешена от всички конституции на света. При тази демонстрация са разстреляни 29 души, на които впоследствие е посветена „Моята борба“. Те са разстреляни при една съвършено мирна манифестация.

Не става дума за никакъв пуч, а за една манифестация против сепаратизма. Ето, тази информация никога не е проникнала в България — при наличието на дясна преса, на Цанково движение, дори на т.нар. Българска националсоциалистическа партия (и такава е имало).

Това всеобщо неведение се изразява в политиката на отделните партии. Примерно Земеделският съюз е абсолютно неориентиран в който и да било от проблемите на епохата. Да вземем дори позицията на Стамболийски по отношение на ВМРО: че това са престъпници. Тука в никакъв случай една такава позиция не може да бъде оправдана с народничество, с антибуржоазност, това е липса на съзнание за сетивната реалност. Този антиинтелектуализъм прерязва връзката между действителността и съзнанието. Ако се обърнем примерно към Комунистическата партия — тя няма никакво реално виждане на процесите. В един момент, в който самата комунистическа партия има оценка за „частичното стабилизиране на капитализма“, БКП прави въстание. Това въстание е направено с една особена психология: че буквално на следващия ден или в следващите месеци почва мировата революция. Трябва да кажа, че една такава неинформираност за мировата ситуация е характерна не само за комунистическата партия, характерна е за земеделците, за т.нар. радикали, които играят една ужасна роля в цялата тая история, характерна е и за българската социалдемократия.

Вече в 20-те години българският политически живот не се намира в никакъв корелат с политическия живот в Европа. Нито дори комунистическата партия в някакъв корелат със Съветска Русия. Защото например до установяването на ТКЗС-тата в България не е имало нито един човек, който да знае какво значи колхоз. Още един пример от живота тогава: в България има едно голямо кооперативно движение, което аз не зная колко е стопанско, колко е утопично, колко е партизано-политическо — няма да отхвърля идеята за кооперативизма. (Макар че нито едно от модерните средства за производство, технология и т.н. не дойде от кооперативни групи.) Това кооперативно движение се беше разпространило много и с покровителството на държавата, защото му се даваха привилегии, кооперациите имаха някъде 80–90 монопола, за монополите тепърва ще говорим. Решават, че кооперативната форма е най-добрата и че България трябва да мине към пълно коопериране на земята. Това

решение е взето в министерството на земеделието в 1938 г., когато министър на земеделието е Иван Багрянов. Чиновници от министерството отиват в съветската легация и искат да им дадат цялото законодателство за колхозите и совхозите. От руска страна са били убеждавани, че това не е възможно за България, защото колхозите и совхозите предполагат национализиране на земята. От българска страна е показано неразбиране, какво значи това национализиране на земята. Една комисия от шест души е успяла все таки да получи от Москва около стотина брошури, трудове и т.н. и е работила за коопериране на цялото българско земеделие. Тази комисия се саморазтурва в деня на конфликта между Германия и Русия.

В това общество, така образувано, няма и не може да има никаква критическа яснота. Примерно България единствена няма литература за Първата световна война. Има една късно написана книга по съветска поръчка, „Холера“, има 2–3 томчета сантиментални разкази на Йордан Йовков (който има там своето обяснение, сега няма да се спирам). Става едно комунистическо въстание, около което има много разговори, много приказки за убийства на 30 хиляди души, което се оказва тинтири-минтири: във въстанието са убити 700 души. При събитията след атентата 1925 г. — 4 хиляди. Това е реалността. Но не възниква никаква литература, не става никаква дискусия. Т.нар. обществен живот не се реализира в никакви форми на културата. Или ако се реализира в някакви форми на културата, те са най-бедните: читалищните беседи с пълната им безотговорност (срещу такъв сказчик ти не можеш да водиш полемика, той ще заяви: аз не съм казал това; няма документация, няма предметност) или в най-низшите форми на журналистиката, каквито са и сега.

Това безумно обществено тяло, то умее да сваля от себе си всяка идея за обществена отговорност и винаги да прехвърли обществената отговорност другиму. Примерно българското участие в Балканската война е едно безумие, всеки днес може да го види: това участие да не се гарантира дипломатически с едно сериозно международно споразумение, да не се гарантира с участието на европейски сили, да се прехвърли всичко това върху арбитража на Петербург, това е една жестока глупост. България служи като един таран и извършва удвояването на сръбската и на гръцката територия. Всеки нормален човек би видял тези ситуации, но ние имаме вече господството, тъй да

се каже, на еманципираната тълпа, която всичко знае. Няма да бъде отказано, че в Балканската война се проявява една всеобща героика и т.н., но има и друго: този героизъм не е позитивен, защото той не е рационален, той отива отвъд психо-физическите възможности на самия народ. В тази война лайденовата стъкленница на българската нация се изпразва изцяло и от този момент нататък ние имаме едно пълно изтощение на българския обществен организъм, който не се е възстановил досега и няма да се възстанови никога. За тази война и за неминуемо следващата при тази ситуация Междусъюзническа война, тълпата освобождава себе си от отговорност, забравя и своя ентузиазъм, и героиката си и всичко стоварва на Фердинанд. Добре, прието. Първата световна война: няма тя става без участието и без решението на същата тази социална маса? Моля ви се, без нейното участие не би могло да се стигне дори до първия акт на мобилизацията. Но какво е важно: че българският народ е освободен, дадена му е самостоятелност, тъй да се каже, като *deus ex machina*, внезапно, в една година. Няма никакъв исторически опит. И има едно светкавично въвеждане на България в мировата история чрез средствата на войната, което е също така измамно. Българинът не е имал международно участие в течение на едни пет века, не е водил войни, той няма навика към тия събития, няма разума — искам да кажа, обществен, групов, национален разум — за своята организация в тях и разума за един анализ на ставащото. Този разум може да съществува у отделните хора, това няма никакво значение.

Цяло нещастие, е че този афронт на масата не е срещал необходимия отпор. Това е станало почти изключително с Алеко Константинов, с „Бай Ганьо“. За Бай Ганьо е излишно да създаваме митология, демонология и т.н. Това е общото състояние, в Бай Ганьо е тази неучленена българска общност, за която имаха една формулировка: „целокупният български народ“. Бай Ганьо е целокупният български народ. Това, което знаем, това, което можем. В цялата група фейлетони той обаче се откроява само благодарение на това, че е съотнесен към интелектуалния мир. Бай Ганьо в банята, един нов момент — басейнът, това е нещо съвършено ново и непознато в българския живот, старите минерални бани нямат плувен басейн. Пътуването в чужбина, железницата — това е също един нов момент. Бай Ганьо у Иречека — това е също една съпоставка. Бай Ганьо и

парламентарният живот. Във всички случаи след съюза „и“ е интелектуалната сфера: Бай Ганьо и интелектуалната сфера. И той е Бай Ганьо само благодарение на това, че е свързан чрез един граматически съюз с обратния на него свят. Тази маса има и своята героика, това не може да бъде отречено, защото има своята жизненост. Това измамва мнозина от интеллигентите — че се касае за нещо национално. Лумпенът не може да бъде представител на нацията в нито една сфера на живота, нито дори с това, че може би умира на бойното поле, и това няма никакво значение. Смъртта на бойното поле може да има най-различно съдържание, то не е една и съща смърт. Не по начина, по който умира един лумпен, умира един Дебелянов. „И върху хиляди чела жъртвен кръст е начертан“ — това е Дебелянов. Има огромна разлика между индивидуален живот и живота на лумпениата, между смъртта на индивида и смъртта на лумпена. Това не е казано с високомерие и пренебрежение, а като една чиста констатация, плод на един социологически анализ. [И ето как вече в едно по-модерно време расте този контраст между първичната славянска община, късноантичната клиентела и развиващата се въпреки всичко индивидуалност, расте огромната нетърпимост. Но този целокупен народ има своята победа.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.